

Jarosław Wierzbński

TYPOWE I NIEKONWENCJONALNE KONTRASTY LEKSYKALNE
W UTWORACH MICHAIŁA ZOSZCZENKI
(UWAGI WSTĘPNE)

Konfiguracje antonimiczne zajmują znaczące miejsce w strukturze artystycznej utworów Michaiła Zoszczenki. Ten fragment języka pisarza wymaga gruntownych studiów na równi z innymi kategoriami semantyki leksykalnej. Przyczynkarski charakter w tym względzie mają prace Michaiła Krepsa, Iriny Zacharijewej, Riitty Pyykkö, Marietty Czudakowej oraz innych badaczy¹. Zadaniu temu ma służyć również poniższa egzegeza kontrastów leksykalnych.

Relacje antonimiczne w dużej mierze kształtują zarówno stylistykę oddzielnych wypowiedzi, jak też tekstów Zoszczenki w całości. Najliczniej reprezentowane są w nich **opozycje systemowe** odnotowywane tradycyjnie w opracowaniach leksykograficznych, por.: SAW, SAK i SAL². Do takich należą m. in.: *светлый – темный, старость – молодость, добро – зло, грубо – нежно, любить – ненавидеть, благородный – неблагородный, реальность – нереальность, бедный – богатый, бедняк – богатый, нищий – богач, вблизи – издали, новый – старый, молодой – старый, слабый – крепкий, слабый – сильный, пьяный – трезвый, счастье – несчастье*.

Wiele tak zestawionych par to leksemy polisemiczne. Oznacza to, że związkami antonimicznymi objęte są poszczególne warianty leksykalno-

¹ Zob.: L. Jerszow, *Michail Zoszczenko*, [w:] *M. Zoszczenko. Izbrannoje w dwuch tomach*, t. I, Minsk 1983, s. 3–26; I. Zacharijewa, *Rasskazy Michaila Zoszczenko*, „Bołgarskaja rusistika” 1989, nr 1, s. 9–19; M. Kreps, *Tiechnika komiczeskogo u Zoszczenko*, Benson, Vermont 1986; D. M. Mołdawskij, *Michail Zoszczenko. Oczerk tworcziestwa*, Leningrad 1977; R. Pyykkö, *Otrażenie leksykalnych zmian w poezji Zoszczenko*, [w:] *Studia Slavica Finlandensia*, t. X, Helsinki 1993, s. 119–131; M. O. Czudakowa, *Poetika Michaila Zoszczenko*, Moskwa 1979.

² Rozwiązanie skrótów na oznaczenie słowników zob. na końcu artykułu.

-semantyczne. Leksemy *большой* – *маленький* antonimizują się przykładowo w znaczeniach:

‘wyróżniający się talentem // nie wyróżniający się pod tym względem; wybitny, sławny // przeciętny, mało znany’:

(1) – А у вас *маленький* актер так *маленьким* и останется. У него не будет стремления быть *большим*. (3,396)³;

‘wiele znaczący, doniosły // mało znaczący, nieistotny’:

(2) – Я очень сожалею, уважаемый, что мои пчелы вас укусили. Но в этом вы сами виноваты. Нельзя столь равнодушно относиться к делам, независимо от того, *большие* они или *маленькие*. (2,348);

‘występujący w znacznym // w niewielkim stopniu’:

(3) – Ну, и что же, – спросил я, – *большое* счастье было? – Да уж *большое* оно или оно *маленькое* – неизвестно, а только оно на всю жизнь запомнилось. (1,212)

Porównaj też realizację synonimicznej opozycji w podobnym do ostatniego znaczeniu, a mianowicie:

‘znaczný // nieznaczný pod względem intensywności, skali i siły oddziaływania jakiegoś zjawiska’:

(4) Она [история] рассказывает о гибели народов, о возвеличении подлецов и темных проходимцев и о всех *больших* и *малых* потрясениях, которые нещадно нанесли людям деньги. (3,187)

Polisemiczne leksemy *большой* – *маленький* znajdują zastosowanie również na oznaczenie wzrostu, ale wstępują w kontakty antonimiczne najczęściej przy określaniu rozmiarów, wielkości czegoś, np.:

(5) Присел поп Семен на бережок... [...] Закинул леску. – Ловись, сказал, рыбка *большая*, ловись и *маленькая*. (1,109)

Oдноśnie przytoczonej dominanty antonimicznej uwagę zwracają rozliczne opozycje synonimiczne, które różnicują stylistykę wypowiedzi. Por. np.:

(6) Его молодая подруга жизни берет эту *крошечную* комнату и меняет ее на *большую*. (3,87)

Określenia antonimiczne w omawianych przykładach mieszczą się w obrębie pojedynczych pojęć, kiedy jest mowa kolejno o aktorstwie (1), szczęściu (3) itd. Jednakże Zoszczenko niejednokrotnie systemowe, słownikowe antonimy poddaje modyfikacjom, transformacjom semantycznym, polegającym m.in.

³ Wszystkie ilustracje pochodzą z edycji: М. Зосщенко, *Собрание сочинений в триох томах*, Ленинград 1986–1987. Wyróżnienia kursywą w przykładach są moje – J. W.

na odniesieniu przeciwstawień do różnych pojęć, przez co uzyskuje niestandardowe kontrasty.

Oto przykład:

(7) У них [в больнице] *маленькие* больные, как правило, были в *больших* рубашках, а *большие* в *маленьких*. (2,269)

Pierwsze człony tak zestawionych opozycji oznaczają w tym kontekście wzrost, zaś drugie – wielkość, rozmiary wskazanego rodzaju bielizny.

I kolejne ilustracje:

(8) [...] удивительно читать эти *маленькие* заметки о *больших* и замечательных людях. (3,410)

Wyróżnione jednostki w tym przykładzie semantyzują się następująco: *маленькие* jako ‘bardzo krótkie notatki, niewielkie wzmianki’, zaś *большие* jako ‘wiele znaczące postacie, które wyróżniły się np. męstwem, odwagą bądź odegrały wybitną rolę w jakiejś sferze działalności’.

(9) В своем письме М. пишет: «Я убедительно прошу вас сличить эти два варианта моего рассказа. И вы увидите, как может *плохой* и неопытный редактор испортить *хорошее* произведение. Вот где, по-моему, беда нашей литературы [...]». (2,467)

Realizuje się tu przeciwstawienie *плохой* – *хороший* w znaczeniu ‘nieudolny redaktor’ oraz ‘utwór mający znaczną wartość artystyczną’.

Tego typu przeciwstawienia określa się w literaturze specjalistycznej jako **antonimy nieskorelowane w sferze pojęć**⁴. Z punktu widzenia antonimii przytoczone realizacje nie mieszczą się w normie języka, bowiem wymaga on, by przeciwstawne jednostki leksykalne odznaczały się spolaryzowaniem semantycznym, biegunowością znaczeń (por. znaczenia antonimiczne dla par *большой* – *маленький* i *хороший* – *плохой* w SAW). Należy však podkreślić, że takie niekonwencjonalne przeciwstawienia stają się jednym z czynników ekspresyjności w tekstach literackich. Ten walor w danym wypadku jest wynikiem kontaminacji słownikowych znaczeń dla poszczególnych jednostek polisemicznych.

Inny zabieg stylistyczny polega u Zoszczenki na zestawieniu przeciwstawnych znaczeniowo składników leksykalnych w bezpośrednim sąsiedztwie. W rezultacie takich połączeń dochodzi do swoistych paradoksów werbalnych. Otrzymana w ten sposób figura stylistyczna to **oksymoron**. Odzwierciedla ją następujący przykład:

⁴ L. A. Wwiedienskaja, *Antonimy, niesootnositeliныje w poniatijnom planie*, [w:] *Paradigmaticzeskije i sintagmaticzeskije otnoszenija w leksikie i frazieologii*, Rostow na Donu 1981, s. 39–46.

(10) Девица висла на его руке, щебеча про свои невинные мелкие делишки и про то, что многие *женатые кавалеры* вообще стремятся к разным несбыточным фантазиям, но что она, несмотря на теперешнюю полную распущенность, глядит все же совершенно иначе. (2,158)

Język werbalizuje przeciwstawienie *женатый – холостой* (opozycję rejestruje SAK i SAL). Przeciwstawienie ma charakter komplementarny, co oznacza, że negacja każdego z tych składników implikuje stwierdzenie drugiego i odwrotnie. Tymczasem pole aktualizacyjne w podanym przykładzie sytuuje te składniki łącznie. Wyrażenie semantyzuje się następująco: 'pozo- stający w związku małżeńskim, ale zachowujący się jak nieżonaty mężczyzna'.

Zwraca uwagę i taka egzemplifikacja oksymoronu:

(11) Его признали [на суде] отцом младенца с обязательным отчислением третьей части жалованья. *Горе* молодого *счастливого отца* не поддается описанию. [...] Мне, говорит, на младенцев всегда противно было глядеть. (1,317)

Występuje tu zestawienie składników leksykalnych o przeciwnym, wykluczającym się wzajemnie znaczeniu. Por. też z tego punktu widzenia następujące przykłady:

(12) Конечно, может быть, он и в самом деле захотел получить эту премию. Может быть, он даже сам попросил. [...] А может быть, конечно, он не просил, а его *по бедности фантазии* премировали просто так – чего было под рукой. (2,376–377);

(13) Например, представьте себе набор таких, я бы сказал, простых и *маловысокохудожественных* слов: Вот бегаёт дворовый мальчик,/ В салазки жучку посадив.../ [...]. (2,419)

Omawiane rozwiązanie stylistyczne z oksymoronem może mieć charakter nagłówkowy. Jedno z opowiadań Zoszczenki nosi tytuł *Живой трын*⁵ (*Истинное происшествие*).

Spolaryzowanie semantyczne tradycyjnie dokonuje się w obrębie dwóch przeciwnych jednostek leksykalnych. Znaczenie kontrarne mają dla przykładu leksemy w parach oceniających jak *хороший – плохой*, czy też *добрый – злой*. Lewe człony takich opozycji są wyłącznie nośnikami pozytywnych charakterystyk. Leksemy te w swoich strukturach semantycznych nie zawierają elementów o zabarwieniu pejoratywnym. Jednakże w określonej konsytuacji może w takich jednostkach aktualizować się sem negatywnej oceny.

Zoszczenko w swoich utworach poszerza potencjalne możliwości semantyczne leksemów nawet o znaczenie przeciwstawne. Mamy w tym wypadku

⁵ Występuje tu oczywiście paralelizm tytułowy do sztuki dramatycznej Lwa Tołstoja.

do czynienia z antonimią wewnątrz słowa (enantiosemią)⁶. Porównaj przykłady:

(14) Там уже все съели, и ему подают лишь стакан чаю и какие-то пустяки... ***, расстроившись от такой подачи, думает про себя: «Ничего! Я ему тоже *хороший* подарок преподнес. Он у меня теперь, свинья, побеждает!» И снова в *хорошем* настроении уходит домой. (3,314);

(15) – Мне же, говорит, морду набили, меня же и судить будут. Очень, говорит, удивительно – какие *хорошие* юристы нашлись! (2,371)

Wymowna pod tym względem jest również taka ilustracja:

(16) [...] у нас коварство, конечно, есть. И даже у нас специальные названия подобрали для обозначения этого – двурушники, комбинаторы, авантюристы, аферисты, арапы и так далее. Из чего вполне видать, что у нас этого *добра* еще достаточно. (3,299)

Ten sposób antonimizacji egzemplifikują tytuły wielu utworów Zoszczenki: *Наше гостеприимство, Счастливое детство, Приятные встречи, Родные люди, Веселые вечера, Об уважении к людям, Богатая жизнь, Любовь, Щедрые люди, Сельская идиллия, Герой, Легкая жизнь, Чудный отдых, Честный гражданин, Счастье* i inne. Rozszyfrowanie tych tytułów, które nawiązują ściśle do określonych treści, jest dokładnie przeciwstawne. Znaczenie tekstowe nie odpowiada semantyce nagłówka. Tytuły semantyzują się *de facto* według klucza antonimicznego. Temu też podporządkowana jest konstrukcja tekstów, która względem przytoczonych tytułów, ma charakter przeciwstawny.

Pośród opozycji leksykalnych jest wiele takich, które nie są dwuczłonowe. Często z jednym leksemem antonimizuje się kilka jednostek leksykalnych powiązanych synonimicznie. Przykłady:

(17) Она мечтала встретить какого-нибудь *стройного и гибкого* мужчину, а муж был немногого *толстоватый* и слегка, как бы сказать, *косопузый*. (2,287);

(18) Мы видим, как наряду с *жалкими и низкими* поступками происходят *удивительные* поступки, достойные наивысшего названия и одобрения. (3,422);

(19) [...] с дороги она прислала очень даже *резкое* и, прямо даже скажу, *грубое* письмо [...]. Но по приезде в Топцы ее раздражительность прошла, и она прислала *любезную* открытку [...]. (2,260)

⁶ Istotę tego rodzaju antonimii oraz przyczyny jej rozwoju w języku rosyjskim omawiają m. in.: E. Bałalykina, *Enantiosiemija kak leksiko-grammaticzeskoje jawlenie*, „Przegląd Ruscystyczny” 1985, z. 1–2, s. 75–84; L. Klimowa, *O wnutrisłownoj antonimii*, [w:] *Woprosy teorii i metodiki priepodawanija russkogo jazyka i literatury*, Archangielsk 1975, s. 20–28; I. Goriełow, *Enantiosiemija kak stolknowienie protiworiecziwych tiendijcyj jazykowogo razwitija*, „Woprosy jazykoznanija” 1986, nr 4, s. 86–96.

Taki zabieg, gdzie w związku antonimicznym pozostają równocześnie jednostki leksykalne o charakterze synonimicznym, poszerza i wzbogaca zarówno semantykę, jak i stylistykę wypowiedzi. Taką rolę pełnią również relacje antonimiczne z frazeologizmem. Porównaj w tym względzie następującą konstrukcję:

(20) [...] прочитав историю, мы заметили, что даже при таком делении [жизни на хорошую и плохую] *хорошего* было слишком *мало*, а *плохого* было достаточно повсюду и куда ни *плюнь*. (3,187)

Wyrażenie o charakterze gminnym *куда ни плюнь* w przytoczonym komentarzu oznacza, że 'dość było złego, było ono wszędzie – w każdym miejscu, w różnych sytuacjach i w rozmaitych okolicznościach', czyli było go w dziejach ludzkości 'wiele, mnóstwo', co pozostaje w związku antonimicznym z członem *мало*.

* * *

W podsumowaniu narzuca się kilka spostrzeżeń natury ogólnej: spośród różnorodnych środków językowych decydujących o ukształtowaniu tekstów Zoszczenki, m. in. słownictwa o charakterze potocznym, gminnym, gwarowym, czy też relacji synonimicznych, czołowe miejsce zajmują w nich również opozycje antonimiczne. Są one bardzo wyrazistym źródłem ekspresji stylu pisarza. W oparciu o wyróżnione tu techniki antonimizacji leksemów można zaryzykować stwierdzenie, że antonimiczny typ struktur językowych jest ważnym środkiem intensyfikacji semantycznej w utworach Zoszczenki, oraz że struktury takie są istotnym wyznacznikiem nowatorstwa językowego pisarza.

I końcowa uwaga: niniejszy artykuł nie wyczerpuje zagadnienia, ogranicza się jedynie do egzemplifikacji podstawowych rozwiązań antonimicznych. Interesujący nas problem wymaga rozpatrzenia na szerszym materiale językowym Zoszczenki.

WYKAZ SKRÓTÓW

- SAW – L. A. Wwiedienskaja, *Słownar' antonimow russkogo jazyka*, Rostow na Donu 1982.
SAK – N. P. Kolesnikow, *Słownar' antonimow ruskogo jazyka*, ried. N. M. Szanskij, Tbilisi 1972.
SAL – M. R. Lwow, *Słownar' antonimow russkogo jazyka*, ried. L. A. Nowikow, Moskwa 1978.

Ярослав Вежбиньски

**ОБЫЧНЫЕ И НЕТРАДИЦИОННЫЕ ЛЕКСИЧЕСКИЕ КОНТРАСТЫ
В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МИХАИЛА ЗОЩЕНКО (ВВОДНЫЕ ЗАМЕЧАНИЯ)**

Анализу подвергаются различные антонимические образования в структуре текстов Михаила Зощенко. Одни из них выстраиваются по словарным моделям, другие же создаются нестандартным путем, что предопределяет их большую выразительность.

Таковую функцию выполняют антонимы, несоотносительные в понятийном плане. Их экспрессивность основывается на контаминации словарных значений полисемичных слов. В стандартных оппозициях антонимические семемы отличаются линейностью связей. В статье рассматриваются также построения оксюморонного характера. Небезынтересным способом антонимизации представляется знантиосемия, которая распространяется и на заглавия ряда текстов. Такие приемы порождают ряд смысловых и стилистических сдвигов, что в значительной мере обеспечивает оригинальность зощенковского слога.

Антонимические противопоставления часто осложняются у писателя синонимическими отношениями. Подобного типа наслоения разнообразят оппозиции, оттеняя при этом различные компоненты значения.